

Anora TURSUNALIYEVA,

O'zDSMI Madaniyatshunoslik
mutaxassisligi magistranti

JALOLIDDIN RUMIY FALSAFASIDA TARBIYA MASALASI

Annotatsiya. Maqolada Sharq ulug' donishmandi, shoir va betakror mutafakkir Jaloliddin Rumiyning falsafiy va ma'naviy qarashlari hamda uning asarlarida bayon qilingan hikmatlari xususida so'z boradi. Shuningdek, tarbiya nafaqat tashqi bilim berish jarayoni, balki inson qalbini poklash, nafsini tiyish, muhabbat va ma'rifat orqali ichki o'zgarishga erishish jarayoni sifatida talqin etiladi. Jaloliddin Rumiyning hikmatli iboralari, ma'naviy komillik yo'lida ilgari surgan so'zlari ma'naviy tarbiyaning ustuvorligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: Sharq, falsafa, tasavvuf, ishq, masnaviy, ma'naviy, tafakkur, tarbiya.

Аннотация. В статье рассматриваются философские и духовные взгляды великого мыслителя Востока, поэта и неповторимого мудреца Джалолиддина Руми, а также изречения, изложенные в его произведениях. Подчеркивается, что воспитание трактуется не только как процесс передачи внешних знаний, но и как путь очищения человеческого сердца, обуздания нафса и достижения внутреннего преобразования через любовь и просвещение. Мудрые изречения Джалолиддина Руми и его наставления, направленные на достижение духовного совершенства, подтверждают приоритет духовно-нравственного воспитания.

Ключевые слова: Восток, философия, суфизм, любовь, Маснави, духовность, мышление, воспитание.

Abstract. This article examines the philosophical and spiritual views of the great Eastern thinker, poet, and inimitable sage Jaloliddin Rumi, as well as the sayings contained in his works. It emphasizes that education is interpreted not only as a process of transmitting external knowledge but also as a path to purifying the human heart, taming the nafs, and achieving inner transformation through love and enlightenment. Jaloliddin Rumi's wise sayings and his teachings, aimed at achieving spiritual perfection, confirm the priority of spiritual and moral education.

Keywords: East, philosophy, Sufism, love, Masnaviy, spirituality, thinking, education.

*Kecha aqlli edim – dunyoni o'zgartirmoqchi
bo'ldim,*

Bugun dono bo'ldim – o'zimni o'zgartiryapman.

Jaloliddin RUMIY

Insoniyatning tarixiy rivojlanishi mutafakkir olim va faylasuflar, mumtoz aql sohiblarini doimo qiziqtirgan, izlanishga da'vat etgan. Insonga, uning axloqiy tarbiyasiga, ma'naviy kamolotiga e'tiborning kuchayishi davrning amaliy ehtiyojlaridan kelib chiqqan. Avvalo, inson o'zligini anglashi, ma'naviy olamini bilishi va

kamol toptirishi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga, siyosiy maqsadlarga halollik bilan erishishining to'g'ri yo'llarini topishga yordam berishi zarurdir. Shu munosabat bilan ma'naviy-axloqiy va siyosiy falsafaga e'tibor kuchaydi. Agar ma'naviyat falsafasi odamlarning axloqini yaxshilash uchun tarbiyaning amaliy va nazariy muammolarini ishlab chiqish bilan shug'ullangan bo'lsa, siyosiy nuqtayi nazardan esa, davlat va jamiyatni oqilona boshqarish uchun amaliy maslahatlarni ideal davlat nazariyasi shaklida ishlab chiqish uchun shug'ullana boshlandi. Shu

ehtiyojlardan kelib chiqib, Sharq mutafakkirlari Aflotun va Arastu asarlarini tarjima qilish va sharhlashga kirishdilar.

Sharqning mutafakkir va mutasavvif shoirlari Ahmad Yassaviy, Farididdin Attor, Jaloliddin Rumiy, shuningdek, nafis lirik asarlar muallifi Sa'di Sheroziy, Hofiz Sheroziy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar ijtimoiy muammolarga ayniqsa, axloqiy kamolot muammolariga katta e'tibor berdilar. Sharq Uyg'onish davri mutafakkirlarining insonlar ahil yashaydigan jamiyat qurish, ijtimoiy illatlarni yo'qotishga intilishlar ularning insonparvarlik ruhidan, insonga mehr-muhabbatidan, insonlarning baxt-saodatga erishishi muammolarini hal etishga urinishlari esa, bu allomalarning buyuk ma'naviy olamidan dalolat beradi. Barcha zamonlarning oqil-u fozillarini to'lqinlantirgan bu muammolar bu davr yoshlari uchun ham muhim va dolzarb muammolardir. Masalaga shu nuqtayi nazardan qaraydigan bo'lsak, bugun madaniyat va san'atning oldidagi eng katta vazifalardan biri – odamlarni jipslashtirish, ularda milliy g'ururni kuchaytirish, ta'sirchan asarlar orqali har birimizda yuksak e'tiqodlarni shakllantirishdan iboratdir. Mavlono Rumiy hikmatlarining bugungi kundagi dolzarb ahamiyati shundaki, insonni ichki o'zgarishga, qalb tarbiyasiga muhabbat va bag'rikenglikka chorlab, inson qalbiga taskin beradi.

Movarounnahr ulug' allomalar, aziz – avliyolar yurti. Dunyo xalqlari qolaversa, musulmon sharqi Movarounnahrda o'zga bir mehr nigohi bilan qaraydi. Ulug' allomalari ko'p bo'lgan yurt ma'rifatli el hisoblanadi. Unutilgan qadriyatlarni tiklash, allomalar hayoti va ijodi bilan tanishish – dillarni poklashga, e'tiqodni mustahkamlashga ko'mak beradi. Qisqa muddat ichida dilni poklash qiyin masala. Buning uchun beshikdan to qabrgacha o'qib-o'rganish, ilm-fan, go'zal axloqiy sifatlarni ko'paytirish, e'tiqodni mustahkamlash, uni hayot va ijod ehtiyojiga aylantirish lozim bo'ladi. Ma'lumki, vatanimiz, shuningdek, dunyo sivilizatsiyasi va turli xalqlar madaniyati rivojiga shu zaminda tug'ilib, ta'lim olgan buyuk alloma va mutafakkirlarining ilmiy merosi hissa qo'shgan, hozirgi zamonaviy ilm-fanning ilk poydevorini qo'ygan va rivojlantirgan. Ana shunday tengsiz ajdodlar merosini chuqurroq o'rganish va jahonga yoyish, ularning ibratli hayot yo'llari va boy ilmiy-ma'naviy merosini har tomonlama o'rganib, xalqimizga yetkazish davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylantirildi. Davlatimiz rahbari ayni shu jihatni e'tiborga olib: *"Buyuk ajdodlarimizning betakror*

va noyob ilmiy-ma'naviy merosi biz uchun doimiy harakatdagi hayotiy dasturga aylanishi kerak. Bu o'lmas meros hamisha yonimizda bo'lib, bizga doimo kuch-quvvat va ilhom bag'ishlashi lozim. Avvalambor, milliy ta'lim tizimini ana shunday ruh bilan sug'orishimiz kerak. Buning uchun olim va mutaxassislarimiz, hurmatli ulamolarimiz bu ma'naviy xazinani bugungi avlodlarga sodda va tushunarli, jozibali shakllarda yetkazib berishlari zarur" [1, 464-b].

Bu o'lmas meros egalaridan biri, shoir va tasavvuf ilmining yetuk vakillaridan bo'lmish faylasuf olim Jaloliddin Rumiydir. Asli Balxda tug'ilgan ulug' alloma va mutafakkirning otasi Bahoviddin o'z davrida taniqli olim bo'lgan Najmiddin Kubroning shogirdi edi. Mo'g'ullar istilosi tufayli Jaloliddin Rumiy otasi bilan vatandan chiqib ketishga majbur bo'ladi va Kichik Osiyo (Kuniya)ga borib o'qiydi hamda mudarrislik qiladi. Jaloliddin ota yurtiga qaytib kelmaydi va o'zini Anatoliyalik hisoblab, Rumiy degan taxallus oladi. U fors-tojik, arab va turkiy tillarda ijod qilib o'zining mashhur asarlarini yaratadi.

Jaloliddin Rumiy o'z davrida Mavlono Rumiy nomi bilan jahonga ham tanilib, G'arbda Kant, Spinoza, Xegel kabi faylasuflar bilan qiyoslanadi. Jaloliddin Rumiyga rus tarixchisi E.Bertels yuksak baho berib, shunday deydi: *"Jaloliddin lirikasi bu sohada bashariyat erishgan eng buyuk yutuqlardan biridir. Agar u G'arbda kengroq ma'lum bo'lganida uning nomi jahon adabiyotining Shekspir, Gyote, Pushkin kabi gigantlar qatoriga o'tishi shubhasiz edi"* [2, 133-b].

Nemis faylasufi, nemis klassik falsafasining yirik namoyandalaridan biri Gegel o'z dialektikasini ishlab chiqishda Rumiyning "Ma'naviy masnaviy"idan ta'sirlanganini tan olgan edi. Vaholanki, Gegel panlogistik (pan – hamma, butun; logos – aql, so'z, tushuncha. Hamma narsa mantiqqa bo'ysunadi, tasodif yo'q) dialektikasi Rumiyning go'yo atir gullardan iborat masnaviylari guldastasi oldida qurib qolgan bir giyohdir [3, 5–6-bb.].

Jaloliddin Rumiyning ijodi Fariduddin Attorning ta'sirida shakllanadi. Fariduddin Attor Nishopurda bo'lgan chog'ida Rumiy bilan uchrashadi va unga o'zining "Asrornoma" asarini tuhfa tariqasida beradi. Allomaning Shams Tabriziyga bag'ishlagan she'riy devoni o'sha davrda "Devoni Shams Tabriziy" nomi bilan mashhur bo'lgan. Bu devon 30 ming baytdan iborat edi. Jaloliddin Rumiy o'zining 27 ming baytdan iborat "Masnaviy Rumiy"ini qariyb o'n yil davomida yozib tugallagan. Bu asar Alisher

Navoiy so'zlari bilan aytganda "qoyili masnaviy ma'naviy g'avvosi bahri yaqin"ligi bilan ajralib turar edi. Navoiy olti daftardan iborat "Masnaviy-ma'naviy" asarini baholab, muallifni ilohiy ishq kuychisi, buyuklikning ko'z ilg'amas cho'qqisi deb ta'riflaydi.

Shoir o'zining masnaviysida xalq hikoyalari asosida mazmunli, yumorga, badiiyatga boy jonli novellalar yaratgan. Ularda usta adib o'z asarining qahramonlarini hayvonlar nomi bilan atab, mistik tugunchalarni emas, real g'oyalarni ilgari suradi, hayotiy voqea va hodisalarga ishora qiladi. Ushbu asar insonni fikrlashga, fikrlash orqali Haqni – Yaratganni tushunishga undaydi. Asar avvalo, inson haqida, siz haqingizda, men haqimda, umuman, hammamiz haqimizda. Bizni o'zligimizni bilishimiz haqida bo'lib, inson ko'nglida mudrab yotgan umidning qayta uyg'onishi-yu, qad rostlashiga ko'mak beradi. Uning falsafasi asosida bir g'oya borki, Rumiyni bir millat bir jamiyat yoki bir zamongagina taalluqli qilmay, uni hamma uchun va hamma zamonlar uchun qadrlil aylagan asos hazratning sifat va alomatlari emas, balki mohiyatiga, insonning o'zagiga e'tibor berganligidir. Chunki, zohir – tashqi ko'rinishga qaralganda insonlar har xil, ularning mohiyati, ildizi, tabiati, ehtiyojlari va borar joyi esa mushtarak. Shuning uchun, inson qaysi millat, qaysi jamiyat, qaysi guruh va qaysi zamonga aloqadorligidan qat'iy nazar, o'ziga tegishli mavzular teran va asosli asosda talqin qilinganidan Rumi asarlari atrofida go'yo bir oilaning farzandlariday to'planishadi. Bundan ko'rinib turibdiki, Rumi ming yillar davomida to'planib kelgan Sharq falsafasi va hikmati, islomiy haqiqatlarni omixta etolgan, tasavvuf va falsafani qo'shib, inson ruhi dialektikasini ochgan

ulug' mutafakkirdir. Masalan, *Jaloliddin Rumi hikmatlaridan*:

- ✓ Ming yil o'qisam-u, mendan nimani bilding deb so'rasalar, "haddimni bildim" deymen;
- ✓ Gulning go'zalligi urug'idan, insonning husni qalbidandir;
- ✓ Odamlar suvratini bezasa, sen siyratingni beza!
- ✓ Odamlar boshqalar aybidan so'z ochsa, sen o'z qusuringni o'yla;
- ✓ Ey do'st, men Majnun emasman, ammo chaqirsang, cho'l-u biyobonga boraman!
- ✓ Ishq azobi tortmagan yurak, yo telbaning, yo murdaning yuragidir [4, 240-b].

Jaloliddin Rumi ayni zamonda buyuk faylasuf ham bo'lgan. "Masnaviy" asarida jamlangan ma'naviy hikmatlar inson ruhiyatini poklash, qalbni uyg'otish va Allohga yaqinlashishga chorlovchi chuqur ma'naviy fikrlardir. Rumi ta'limoti "Mavlaviy" tariqatiga asos bo'lgan. Bu tariqatda zikr ruhiy, poklanish, muhabbat va bag'rikenglik asosiy o'rin tutib, Mavlaviylar insonni millat va dindan qat'iy nazar, muhabbat bilan qabul qilish g'oyasini ilgari surganlar. Chunki, Rumi nazdida borliqning asosi – muhabbat. Inson qalbi muhabbat orqali poklanadi va kamolga yetadi. Faylasufning "Masnaviy ma'naviy" (25700 baytdan iborat tasavvufiy-ishqiy asar) va "Fihi mo fih" ("Ichindagi ichindadir") ("Unda qanday bo'lsa, bunda ham shunday") asarlarida hurfikrlilik va nazariy tafakkur, taraqqiyot muammolari ilgari suriladi. Uning falsafiy dunyoqarashidagi asosiy g'oya zo'rlik va zulmni qoralash, haqiqat va adolatni tarannum etishdan iboratdir. Allomaning fikricha, inson o'z xulqini idora qilishda ozoddir, ya'ni yomon xulqdan qutulib yaxshi xulqqa intiladi.

Sharqning buyuk mutafakkirlari va shoirlari komil inson obrazini yaratar ekanlar, unda bilim, ezgu tuyg'ular va yuksak xulq bir birini to'ldiragan tarzda o'zaro uzviy, uyg'un birlikda rivojlanganligiga alohida e'tibor qaratilgan. Jaloliddin Rumiy insonni oddiy jism emas, balki ilohiy mohiyatga ega mavjudot sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, inson – Alloh yaratgan eng mukammal mavjudot bo'lib, unda ruhiy kamolotga yetishish imkoniyati mavjud. Rumiy shunday deydi: *“Sen tomchi emas, ummonsan; sen zarra emas, quyoshsan.”* Bu fikr orqali u insonning ichki qudrati, aqli va ruhiy salohiyatini ulug'laydi. Rumiy nazarida inson o'z nafsini yengib, qalbini poklasa, komil inson darajasiga yetadi. Insonning haqiqiy qadri uning boyligida yoki mavqeida emas, balki ruhiy yetukligida namoyon bo'ladi.

Rumiy axloq masalasiga alohida e'tibor qaratgan. Uning ta'limotida axloq – bu tashqi qoidalar majmui emas, balki qalb pokligi va ichki niyat bilan bog'liq holatdir. U mehr-shafqat, sabr-toqat, kechirimlilik, kamtarlik, halollik kabi axloqiy fazilatlarni eng oliy qadriyat deb biladi. Rumiy nafrat, hasad, kibr va yolg'onni insonni halokatga yetaklovchi illatlar sifatida keskin tanqid qiladi. Uning fikricha, axloqiy poklikka erishgan inson jamiyatni ham yuksaltiradi.

“Kecha aqlli edim – dunyoni o'zgartirmoqchi edim. Bugun dono bo'ldim – o'zimni o'zgartiryapman.” Bu fikri orqali u axloqiy tarbiyaning insonning o'zidan boshlanishi kerakligini ta'kidlaydi.

Rumiy madaniyatni insonning ichki dunyosi, axloqi va ruhiy kamoloti bilan chambarchas bog'laydi. Rumiyning fikricha, haqiqiy madaniyat – bu tashqi ko'rinish yoki urf-odatlar emas, balki inson qalbining go'zalligidir. U millat, til, din va irqdan qat'iy nazar, barcha insonlarni bir butun deb biladi. Rumiy madaniyatlararo totuvlik va bag'rikenglik g'oyasini ilgari surib, shunday deydi:

“Kel, kim bo'lsang ham kel.”

Bu chaqiriq insoniyatni o'zaro hurmat, muhabbat va tushunishga da'vat etadi. Rumiyning fikricha, madaniyat insonni inson qiladigan eng muhim omildir.

Rumiy hikmatlaridan namunalar:

📖 Tilingdan oldin qalbingni tarbiya qil, Chunki, so'z qalbdan kelib, tildan chiqadi.

📖 Cho'ntagi boy, ruhi qashshoq bo'lgan insonlarning ahvollari juda jirkanch, chunki ular, har narsaning narxini bilishadi, ammo qadrini bilishmaydi.

📖 Har kulgan inson ham baxtli bo'lmasligi mumkin, kulgisi ortida yashiringan dardlar bor bolishi mumkin.

📖 Ko'zlar faqat qarash uchun yaralmagan. Gapiradigan ko'zlar bor, ochiq ko'zlar ham bor. Kuladigan va yig'laydigan ko'zlar-da bor. Shuningdek beparvo va ba'mano ko'zlar ham bor.

📖 Aqlim qalbimdan so'radi: – Din nimadir?

Qalbim aqlimning qulog'iga egildi va shivirlab dedi: – Din odobdir.

Xulosa qilib aytganimizda, jahon adabiyotining muazzam siymolaridan biri Jaloliddin Rumiy o'zidan keyingi Sharq va G'arb so'z san'atiga katta ta'sir o'tkazdi. Hofiz Sheroziy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Mirzo Abdulqodir Bedil kabi buyuk so'z ustalari Mavlononi o'zlariga ustoz deb bilishgan. Jaloliddin Rumiyning badiiy va falsafiy ilmiy merosi xalqimizning ma'naviy boyligidir, u asrlar o'sha avlodlarga xizmat qilaveradi.

Rumiyning falsafasi – bu ichki ruhiy o'sish, ilohiy sevgi, bag'rikenglik va ilm bilan uyg'un ma'naviyatni rivojlantirish ta'limotidir. Uning asarlari nafaqat tasavvuf va Sharq adabiyoti, balki umuminsoniy falsafa va inson tarbiyasi nuqtayi nazaridan bebaho manba hisoblanadi. Uning o'zi esa odamni tadqiq etadi, uning tabiati va intilishlarini kuzatadi, botiniy jilolar va surilishlar, qalb siljishlarini qidirib topadi. Insonning iymon gavhari, buyukligi barobarida, nuqsonlari – nafs, xirsi oqibatida kelib chiqadigan yovuzliklarni tahlil etib, bulardan qutulish, poklanish yo'llari, fazilatini bayon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
2. Mavrulov A., Bozorov D., To'rayev Sh., Xo'jayev M., Mavrulova M., Nomazova Y. Sharq renessansi davri allomalari va mutafakkirlarining ilmiy-falsafiy va badiiy-lingvistik tadqiqi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2020. – 86 b.
3. Бертелс Э. Очерки истории персидской литературы. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1928. – 133 с.
4. Jaloliddin Rumiy. Ichindagi ichindadir: Falsafiy-ma'rifiy asar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2013. – 240 b.